

J. PATKAUSKAITĖ

TIESOS KRITERIJAUS PROBLEMA V. DŽEIMSO PRAGMATIZME

Pragmatizmas yra pirmoji originali ir profesionali amerikiečių (JAV) filosofinė srovė (tiesa, labai artimą V. Džeimsui pragmatinės tiesos sampratą Anglijoje plėtojo F. Šileris). Intelektualinis filosofinės minties vystymosi stimulus XIX a. pabaigoje JAV buvo vokiečių klasikinės filosofijos tradicija. Čia plito, buvo diskutuojamos bei interpretuojamos I. Kanto bei G. Hėgelio sistemos, F. Šelingo ir romantikų pažiūros. Šis judėjimas ne išsiskyrė dideliu originalumu, o buvo daugiau vokiečių idealizmo tąsa. Tuo metu Europoje stiprėjo antignoseologinė tendencija, inspiruota A. Šopenhauerio, F. Nyčės, V. Diltėjaus, A. Bergsono idėjų ir jose slypinčios racionalizmo kritikos. Č. S. Pirso filosofinė mintis vystėsi I. Kanto įtakoje, Dž. Diujo pirminiu minties šaltiniu buvo G. Hėgelio sistema, o V. Džeimsas kategoriškai išsižadėjo klasikinės vokiečių filosofijos idėjų bei tradicijos, laikydamas savo teoriją britų empirizmo tęsiniu. Kartu „pragmatizmo“ terminas nėra vienareikšmis. Nors visus pragmatistus jungė pragmatinio metodo idėja, tiesos problema naujai buvo įvertinta tik V. Džeimso ir F. Šilerio darbuose. Antra vertus, jų filosofines koncepcijas galima laikyti savarankišku antignoseologinės srovės variantu, o pati gnoseologinė problematika jų doktrinose įgauna naują aspektą.

Kritinių darbų apie pragmatizmą gausu. Pirmieji jo kritikai buvo kartu ir filosofiniai oponentai (Dž. Mūras, B. Raselas, F. G. Bredlis, J. Roisas), kurie siekė pirmiausia paneigti, o ne suprasti. Taigi polemizuodami jie neišvengė emocinių vertinimų. B. Raselas pragmatizmą pavadino „pirklių filosofija“, teigdamas, „jog Amerikoje meilę tiesai išstūmė intereso dvasia“¹. Dž. Diujis panašiai bandė ginti pragmatizmą: „Taip interpretuojant (turima galvoje B. Raselio kritika.— J. P.), reiktų teigti, jog anglų neorealizmas esąs anglų aristokratinio snobizmo atspindys, o prancūzų minties polinkis į dualizmą esąs galų pomėgio šalia žmonos turėti meilužę išraiška, tuo tarpu vokiečių idealizmas išreiškias sugebėjimą tobulai sintezuoti alų ir dešreles su dvasinėmis Bethoveno ir Vagnerio vertybėmis“².

¹ Cit. iš Buczynska H. Peirce.—Warszawa, 1965, s. 12.

² Ten pat.

Ginti pragmatizmo idėjas sekėsi sunkiai. B. Raselo bandymas filosofinę pragmatizmo analizę pakeisti neigimu susilaukė šalininkų. Antra vertus, vėlyvesnei amerikiečių kritinei minčiai buvo nesvetimas pragmatizmo pervertinimas. Pakankamai gausioje darbų apie V. Džeimso bibliografijoje nedaug kas parašyta bešališkos analizės dvasia. Tarybinėje filosofinėje kritikoje nuodugniai išanalizuotos tik Č. S. Pirsso pažiūros³. Apie kitus pragmatistus nėra specialių studijų, apsiribojama tik nediferencijuotu pragmatizmo aptarimu kalbant apie tiesą arba kritikuojant nemarksistinę filosofiją. Be to, iki šiol pragmatizmo vertintojai nesutaria, ką laikyti pragmatinės tiesos koncepcijos autoriumi: kas ką aptaria, tam ir suteikia prioritetą (pvz., J. Melvilis — Č. S. Pirsui⁴).

Tikslinga būtų diferencijuoti termino „pragmatizmas“ prasmę, nuskant sąvokų reikšmės nustatymo bei tiesos aspektus. Be to, kritinis nusi-teikimas klasikinės tiesos teorijos atžvilgiu neapsiribojo vien pragmatizmu, todėl šiame straipsnyje bus siekiama atsekti pragmatinės tiesos koncepcijos šerdį. Kadangi pastaroji koncepcija gryniausiai ir originaliausiai buvo išreikšta V. Džeimso filosofijoje, bandysime joje aptikti naują filosofavimo kryptį idealistinėje gnoseologijoje.

Pragmatinio principo idėja priklauso Č. S. Pirsui⁵. Pragmatine maksima Č. S. Pirsas siekė nustatyti sąvokų ir teorijų reikšmę, remdamasis iš jų išplaukiančiais praktiniais padariniais. Jo nuomone, patyrimo pasaulio aprašymą, faktinių ryšių ir priklausomybės tarp reiškinių nustatymą visada galima performuluoti į praktinę nuorodą. Praktinės nuorodos suformulavimo galimybė buvo Č. S. Pirsui reikšmės kriterijus, nustatantis, jog sąvoka ar teorija turi pažintinį turinį. Kiekvienas pažintinis turinys, pasak Č. S. Pirsso, perkeliamas į praktinį žinojimą, kuris apima žmonių veiklos sferą. Taigi minties ir veiklos vienovės principą Č. S. Pirsas išplėtojo tik pažinimo lygmenyje, remdamasis loginiais sąvokų intelektualinio turinio padariniais (be to, tik metodo ir reikšmės nustatymo prasme).

V. Džeimsas perėmė šią Č. S. Pirsso idėją kaip sąvokų bei teorijų reikšmės kriterijų ir pritaikė jį tiesos sąvokos reikšmei nustatyti. Kadangi V. Džeimsas ne tik praplėtė pragmatinę problematiką, bet ir naujai traktavo „praktinių padarinių“ turinį, daugelis komentatorių bando laikytis V. Džeimso biografo R. B. Perio pasiūlytos minties, jog V. Džeimsas sukūrė pragmatizmą, klaidingai suprasdamas Č. S. Pirsą⁶.

Nereikia pamiršti principinio skirtumo tarp Č. S. Pirsso ir V. Džeimso filosofinių samprotavimų pradinių taškų ir svarstomų problemų. V. Džeimsui buvo svetimas Č. S. Pirsso domėjimasis ontologija, logika bei univer-

³ Žr. Мельвилъ Ю. Чарлз Пирс и прагматизм.— М., 1968.

⁴ Ten pat, p. 319.

⁵ Savo pragmatinės minties ištakomis Č. S. Pirsas laikė I. Kanto nurodytą skirtumą tarp sąvokų „praktika“ ir „Pragmatika“ (žr. Kantas I. Grynojo proto kritika.— V., 1982, p. 548—549).

⁶ Žr. Perry R. B. The Thought and the Character of William James.— New York, 1954, p. 281.

saliu minties teisingumu. Radikaliojo empirizmo nuostata (taip pats V. Džeimsas įvardijo savo gnoseologinę poziciją), labiausiai Č. S. Pirsui nepriimtina V. Džeimso filosofijos dalis, leido naujai interpretuoti praktinių padarinių (practical consequences) sąvokos prasmę. Č. S. Pirsio pragmatinės maksimos variante apskritai nekalbama apie konkrečią veiklą, o tik apie jos kalbinę išraišką, tuo tarpu V. Džeimsas įveda individo elgesį, kaip esminį praktinių padarinių indikatorių. Jis nurodo, jog praktikos sąvoką galima vartoti siaurąja ir plačiąja prasme. Vienu aspektu praktika laikoma tai, kas priešinga teorijai ir grynam pažinimo procesui. Tačiau praktika galima suprasti ir tai, kas „konkretu, individualu, specifiška ir efektyvu kaip priešybė abstrakcijai, bendrybei ir inertiškumui“⁷. Jei idėja „dirbanti“ praktikos vagoje, atsiskleidžia jos grynosi praktinė vertė (cash-value) ir ji tampanti nurodymu, kokiais būdais gali būti pakeista egzistuojanti realybė. V. Džeimsas pabrėžia, jog kaip tik tai jis turėjęs omeny, aptardamas praktinę tiesos prigimtį.

Idėja, kad praktinė veikla suponuoja perėjimą iš pažinimo sferos į tiesioginį kontaktą su tikrovės objektais ir kad tuo ji pagrindžia pažinimo proceso turinio objektyvumą, priklauso K. Marksui. K. Marksas „Tezėse apie Fojerbachą“ nurodo, jog „klausimas, ar žmogaus mąstymui pasiekiamas daiktinė tiesa, yra ne teorijos, bet praktikos klausimas. Praktiškai žmogus turi įrodyti savo mąstymo teisingumą, t. y. tikrumą ir galią, šiapusiškumą. Ginčas, ar mąstymas, kuris izoliuojasi nuo praktikos, yra tikras ar netikras,— tai grynai *scholastinis* klausimas“⁸. Marksistinė praktikos samprata kalba apie žmogų ne kaip individualų egzistencinį vienetą (V. Džeimso „praktikos“ variantas), o kaip apie visuomeninį istorinį veikėją, kuris materialinės gamybos procese sudaiktina savo dvasinės veiklos produktus, paversdamas juos priešinga subjektui objektyviaja realybe. Antra vertus, darbo procese gamtos objektai įjungiami į žmogaus veiklos sferą, tuo jie sužmoginami, subjektyvizuojami. Taigi imanentinis praktinės žmonijos veiklos vystymasis tampa kriterijumi nustatyti, kiek subjektyvūs pasaulio vaizdas yra susijęs su objektyviaja realybe. Gnoseologija įgauna pagrįstą pažintinio turinio teisingumo kriterijų.

Tačiau K. Markso idėjos idealistinėje gnoseologijoje liko nepastebėtos. Antra vertus, G. Hėgelio sistema, visuotines sąmonės formas įvardijusi „absoliutinio subjekto“ veiklos produktu, nors ir mistifikavo socialinę kultūrinę sąmonės prigimtį, bet pakankamai giliai užčiuopė praktikos esmę. Antignoseologinė nuostata, atmetusi G. Hėgelio filosofijos absoliutizmą, neleido V. Džeimsui pajusti vokiečių mąstytojo idėjų gėmės. V. Džeimsas savo pragmatinės tiesos samprata kaip tik ir siekė paneigti klasikinę hėgelizmo tradiciją ir sukurti naują praktikos variantą.

Pagrindą pragmatizmo idėjoms V. Džeimsas parengė psichologiniuose darbuose. Jo straipsniuose „Reflekso veiksmas ir teizmas“ (1881) bei

⁷ James W. The Meaning of Truth.— Cambridge, London, 1975, p. 113.

⁸ Marksas K., Engelsas F. Vokiečių ideologija.— V., 1974, p. 463.

„Pažinimo funkcija“ (1884) galima išvelgti esmines pragmatizmo užuomazgas. Siekdamas peržvelgti psichologinį tiesos ieškojimo aspektą, V. Džeimsas pirmąsyk savo darbuose paskelbė kertinę viso pragmatizmo mintį, jog idėjos reikšmę galima nustatyti todėl, kad ji visada pereina į veiksmą, nes pati idėja neprieinama stebėti. Tuo tarpu veiksmai yra suvokiami, ir, jais remiantis, galima daryti išvadą apie pačią idėją. Be to, veiksmo dėka galima spręsti apie kitų patyrimo subjektų egzistavimą. Išorinis, matomas kitam subjektui veiksmas, V. Džeimso manymu, išsprendžia solipsizmo problemą ir panaikinas visas „metafizines gudrybes“, nes „žmonės, kurie mato vieni kitų kūnus, užimančius tą pačią erdvę, mindančius tą pačią žemę, taškančius tą patį vandenį, sukeliančius tuos pačius garsus, žaidžiančius tuos pačius žaidimus, niekada praktiškai netikės solipsistinių pasaulių pliuralizmu“⁹. V. Džeimsas siekia įtikinti, kad tokiu pagrindu subjektai įgauna pasitikėjimo, jog jų suvokimai panašūs į realybę ir į kitų subjektų suvokimus. O sąvokų reikšmė tegali būti nustatyta per suvokimą. Praktinis patyrimas veda sąvoką prie suvokimo kaip tikslo. V. Džeimsas pripažįsta, jog teoriškai apie tokį pažinimo tikrumo kriterijų spręsti neįmanoma, jį pagrindžia praktikos, kaip subjekto veiksmų, samprata.

Vengdamas sudėtingų teorinių samprotavimų, V. Džeimsas idėjos ir veiksmo vienovės tezę bando įrodyti pavyzdžiais: kad vienas subjektas pripažintų, jog kito subjekto danties skausmas panašus į jo, pastarasis turi veikti taip, lyg pirmajam skaudėtų dantį. Absurdiška, jo nuomone, būtų, kai užpuolikas žaloja kito asmens kūną, kenčiančiajam subtiliai samprotauti, ar sutampa jo ir jį užpuolusiojo mintyse turimi aukos kūno vaizdai. Iš esmės ši praktikos, kaip įprastų išorinių, priešingų „metafizinėms spekuliacijoms“ subjekto veiksmų, samprata neišeina už blaivaus proto ribų, nepakyla iki filosofinio apibendrinimo. Tačiau ši orientacija į individo kasdienę sąmonę, kaip į gnoseologinių problemų sprendimo galimybę, pereis ir į vėlyvesnes V. Džeimso filosofines refleksijas.

Psichologinė nuostata skiria V. Džeimso gnoseologiją nuo analogiškų Č. S. Pirsso pažiūrų. Pastarasis priartėjo prie filosofijos, studijuodamas tiksluosius mokslus. Dž. Diujis, paveiktas G. Hėgelio ir Č. Darvino mokslo, ieškojo pažintinės veiklos biologinio turinio, bandydamas sukurti „natūralistinę“ logiką. V. Džeimsui artimesnė F. Šilerio pragmatinės minties gija, siekianti nušviesti psichologinį logikos aspektą. Esė „Humanizmas ir tiesa“ (1904) ir 1906 metų paskaitose, taip pat vėliau paskelbtame veikle „Pragmatizmas“, kur psichologinis aprašymas jau tiesiogiai lietė tiesos problematiką, V. Džeimsas nurodo ir D. Diujį, ir F. Šilerį, kaip savo idėjų bendraminčius bei savo doktrinos šaltinius, nors jie, ypač D. Diujis, kur kas kritiškiau vertino V. Džeimso pažiūras.

Tiesos, kaip atitikimo tarp žinių ir tikrovės, samprata vyravo nuo Aristotelio laikų. V. Džeimso manymu, ši klasikinė atitikimo formulė nesanti klaidinga, tik ji nepakankamai informatyvi. Tikroji jos prasmė pa-

⁹ James W. The Meaning of Truth, p. 25.

aiškėjanti atitikimo ir realybės sąvokoms pritaikius pragmatinę maksimą. Ieškodamas atsakymo į klausimą, kas yra atitikimas ir realybė, V. Džeimsas pasisako ir prieš materialistinę atspindžio teoriją (jis turi omeny mechanistinį materializmą), ir prieš absoliutaus idealizmo argumentus. Realybė nesanti duota visiems laikams, užbaigta, nekintanti, kurią galima būtų tik stebėti, bet kurios negalima būtų paveikti. Jei realybė esanti absoliutas, tad idėjos bus teisingos tiek, kiek jos kopijuos absoliutą. Pagal tokį supratimą, tiesa būsianti nekintanti ir viena. V. Džeimso samprotavimų logika nejučia iškelia klausimą, kam reikia tokios absoliučios realybės ir absoliučios tiesos. Negatyvus atsakymas į šį klausimą sudaro V. Džeimso tiesos doktrinos ištakas. Idėjos teisingumas, jo nuomone, tegali būti testuojamas klausimais: „Kaip tai konkrečiai paveiks kieno nors realų gyvenimą? Kaip tiesa bus realizuota? Ar patyrimas bus kitoks, jei įsitikinimas klaidingas? Kokia, trumpai tariant, yra tiesos praktinė vertė (cash-value) patyrimo požiūriu?“¹⁰

Analizuojant atitikimo sąvoką V. Džeimso doktrinoje, būtina prisiminti kai kuriuos bendrus jo gnoseologijos principus. Realybė V. Džeimso koncepcijoje nėra užbaigta visata, abejinga žmogaus interesams, siekimams ir tikslams. Ji iki tam tikros ribos pasiduodanti subjekto pastangų poveikiui. Pasaulis atsiduriaš prieš žmogų lankstus ir plastiškas, laukiantis jo rankų paskutinio prisilietimo. „Realybė yra mūsų pačių intelektualinių išradimų kaupimas“¹¹. Todėl idėja V. Džeimso koncepcijoje turi atitikti ne tiek išorinę realybę ar absoliutą, kiek savo pačios paskirtį — kaip veiksmo instrumentas, ji turi vesti nuo vienos patyrimo dalies prie kitos, ir jei ryšius bei perėjimus subjektas junta kaip harmoningus bei patenkinamus — idėja verifikuojama.

Tiesa ir realybė V. Džeimso doktrinoje negali būti suprantamos, kaip fiksuoto ir nekintančio atitikimo ryšio nariai, nes realybė esanti amžinai besiformuojantis procesas. Tiesa irgi tampa dinamišku procesu. Idėjos ir teorijos mokomoji vertė (cash-value) gali būti nustatyta tik suradus verifikavimo maršrutą, kuriuo konkrečiai pasiekiamas idėjos susitikimas su jos objektu. Ši nuostata derinasi su bendra radikaliojo empirizmo teze, jog idėjos ir jų objektai nesą „epistemologinės prarajos“ atskirti, bet susiję pereinamais santykiais, kurie yra patiriami. Kadangi subjektas ir objektas esą vienos ir vieningos patyrimo realybės elementai, ryšys tarp idėjos ir jos objekto atsirandąs patyrimo srauto rėmuose. Idėja esanti tarsi veiksmo planas, vedantis per patyrimų (juos sudaro veiksmai ir naujai įkvėptos mintys) serijas objekto link. Ryšiai, atsirandantys patyrimo tarp idėjos ir realybės, V. Džeimsui yra konkretus tiesos santykis, reiškiantis, jog idėja nurodo realybę, prisitaiko (fits) ar sutinka (agree) su ja.

Sugebėjimą sėkmingai vesti nuo vienos patyrimo dalies prie kitos V. Džeimsas dar kitaip pavadino idėjos sugebėjimu „dirbti“ (to work),

¹⁰ Ten pat, p. 43.

¹¹ Ten pat.

vadinas, darbingumo ir sėkmingo vedimo (succesfull leading) sąvokas V. Džeimso terminijoje galima laikyti „atitikimo“ sinonimais.

V. Džeimso siekimas išspręsti tiesos problemą nesiremiant transcendentine būtimi gali priminti koherencijos teoriją. Tačiau atitikimo samprata jo traktuotėje neturi loginės prasmės kaip koherencijos teorijoje, be to, V. Džeimsas įveda visiškai naujus atitikimo kriterijus. Kriterijus, nusakantis, jog idėjos atitinka realybę, V. Džeimso doktrinoje yra idėjos „darbingumo“ patenkinami rezultatai. Dar kitaip V. Džeimsas šį kriterijų įvardija *satisfaction* sąvoka, kurią į lietuvių kalbą būtų galima versti dvejopai: kaip patenkinimą ir kaip pasitenkinimą.

Pirmąja prasme ši sąvoka būtų sinonimiška patvirtinimui. Tada V. Džeimso tiesos koncepcijoje įsitikinimas funkcionuotų patenkinamai, jeigu jis būtų patvirtintas (arba patenkintas — satisfied) patyrimu. Panašiai šią sąvoką supranta Č. S. Pirsas, atsisakantis patenkinimo, kaip tam tikros hedonizmo formos, supratimo. Manydamas, jog tiesa yra svarbiausias tyrimo tikslas, Č. S. Pirsas tvirtino, jog, kalbant apie veiksmą ar jo rezultatą kaip patenkinamą, būtina, kad jis atitiktų iš anksto nustatytus tikslus. Tuo jis siekė išvengti nuorodos į individualų jausmą, kaip pažintinio turinio teisingumo kriterijų, ir kartu norėjo patenkinimo sąvoka pagrįsti tyrimo tikslo įvykdymą¹².

Kai kurių pragmatizmo tyrinėtojų nuomone, jeigu V. Džeimsas vartotų aptariamą sąvoką tik šia prasme, „patenkinimo“ idėja formuotų mažiau ginčytiną jo tiesos versijos pagrindą¹³. Iš tiesų V. Džeimso darbuose galima rasti mintį, jog teisingo įsitikinimo patenkinamas pobūdis susidaro ir priklauso nuo adekvataus būsimo patyrimo numatymo. Numatymą patenkinant patyrimu, kartu verifikuojamas ir įsitikinimas. Tiesa tokioje V. Džeimso traktuotėje yra dalinių verifikavimų funkcija, ir teisingų įsitikinimų vertė glūdi subjekto pasirošime sutikti būsima patyrimą. „Mūsų idėjos ir sąvokos, ir mokslinės teorijos yra tiek teisingos, kiek jos harmoningai veda atgal į juslinį pasaulį“¹⁴.

Tačiau aptariamą sąvoką galima vartoti ir pasitenkinimo prasme. Tada pasikeičia problemos esmė, nes kalbama jau ne apie įsitikinimo patenkinimą ar patvirtinimą, o apie subjektyvų subjekto išgyvenimą. V. Džeimso darbų analizė rodo, jog jis iš esmės laikėsi šio varianto, nors ir nepakankamai patikslino termino semantinę prasmę. Vienur jis pateikia pasitenkinimą, kaip vienintelį teisingumo kriterijų („Tiesa moksle yra tai, kas suteikia daugiausia pasitenkinimo“¹⁵. „Humanizmas teigia, jog pasitenkinimas yra tai, kas atskiria tiesą nuo klaidos“¹⁶). Kitur pasitenkinimas gali reikšti paprasčiausią emociją. Abejojimas ir potencia-

¹² Zr. Peirce Ch. S. Collected papers of Charles Sanders Peirce.— Cambridge, 1934, v. 5, p. 393—394.

¹³ Zr. Sheffler I. Four pragmatists: A critical introduction to Peirce, James, Mead and Dewey.— New York, 1974, p. 109.

¹⁴ James W. The Meaning of Truth, p. 76.

¹⁵ Ten pat, p. 54, 86, 89.

¹⁶ James W. Essays in Radical Empiricism.— Cambridge—London, 1976, p. 131.

laus sprendimo nepriėmimas, be abejonės, suteikia nepasitenkinimo jausmą. „Mes matome, jog viltis yra patenkinama. Mes matome, jog patenkinama yra liautis abejojus“¹⁷. Vis dėlto šis psichologinis trauzmas, jog, pereinant nuo abejonės prie įsitikinimo, kartu pereinama nuo nepasitenkinimo prie santykinio pasitenkinimo, V. Džeimso doktrinoje netapatinamas su teisingumo kriterijumi. Filosofas netgi nurodo, jog termino „pasitenkinimas“ negalime apibrėžti, nes konkrečiai jis gali pasireikšti įvairiausiais aspektais.

V. Džeimsas, pagrįsdamas tiesą, nediferencijuoja pasitenkinimo (tiek teorinio, tiek praktinio) hierarchiniu ir rūšiniu atžvilgiu ir nurodo, jog „didžiausias pasitenkinimo kiekis“, kaip teisingumo kriterijus, apima visas galimas jo pasireiškimų formas. Kiekviena konkreti tiesos ieškojimo situacija sukelia tuo momentu aktualius pasitenkinimus. Kai situacija ekstremali (V. Džeimsas nuolat pateikia pavyzdį apie idėjos verifikavimą žmogui pasiklydus miške ir ieškant kelio išsigelbėti bei pasimetus ties bėdugne kalnuose), filosofas nurodo, „jog idėja, toli gražu nebūdama sau tikslas, yra tik parengiamoji priemonė kitiems gyvybiniam pasitenkinimams siekti“¹⁸.

Tokiame kontekste ši sąvoka įgauna prasmę, artimą naudos kategorijai. V. Džeimsas „Pragmatizmą“ dedikavo Dž. S. Miliui ir nurodė, kad jo pradėta srovė artima utilitarizmui, nors plačiau šių rysių neanalizavo. Kad ir kaip ten būtų, V. Džeimsas buvo vienas pirmųjų šiuolaikinių mąstytojų, etinę problematiką ir jos kriterijus išvertęs įgnoseologijos kalbą. Iš tiesų naudos sąvoka jo interpretacijoje sinonimiška praktinei teisingų idėjų vertėi, kuri atsirandanti iš praktinio jų reikšmingumo subjektui. Objektai gali nebūti visą laiką svarbūs, tada idėja tampa latentinė. Kai idėjos objektas įgauna praktinį reikšmingumą subjektui, idėja palieka saugyklą (cold-storage) ir tampa aktyvi. Antra vertus, idėjos sugebėjimas patenkinti subjekto interesus tampa kartu ir jos teisingumo kriterijumi. „Jūs galite pasakyti apie ją (idėją — J. P.), kad ji yra naudinga, nes ji yra teisinga, arba kad ji yra teisinga, nes ji yra naudinga“¹⁹. Galima sutikti su J. Melviliu, jog čia yra V. Džeimso tiesos teorijos šerdis, išsakyta su paperkančiu atvirumu. Jeigu tiesa priklauso nuo interesų, naudos, tikslingumo, ji visiškai subjektyvizuojama, atsiskaidoma objektyvios tiesos paieškų²⁰.

Kartu tiesų pasaulis V. Džeimsognoseologijoje apribotas susidomėjimo jomis sfera. Tiesa esanti tik tai, kas faktiškai laikoma tiesa. Užmirštos tiesos, apie kurias niekas nemažsto, nustoja būti tiesomis. Ribos kinta priklausomai ne tik nuo vieno subjekto susidomėjimo, bet ir nuo skirtingų subjektų interesų. Šią tendenciją gerai iliustruoja V. Džeimso samprotavimai apie gyvas ir negyvas hipotezes: Vakarų civilizacijos atstovui

¹⁷ James W. The Meaning of Truth, p. 104—105.

¹⁸ James W. Pragmatism.— Cambridge—London, 1975, p. 98.

¹⁹ Ten pat.

²⁰ Зг. Современная идеалистическая гносеология.— М., 1968, с. 349.

pasirinkimas kuo būti — teosofijos ar Mahomedo pasekėju — neturi prasmės, nes jam abi hipotezės yra mirusios. Antra vertus, pasirinkimas agnosticizmo ar krikščionybės esantis gyvas, nes bet kuri hipotezių liečia pasirenkančiojo įsitikinimą.

Artimą V. Džeimsoi subjektyvistinę tiesos sampratą plėtojo F. Šileris darbuose „Humanizmo tyrimai“ ir „Humanizmas“. F. Šileris visų filosofinių problemų pradiniu tašku laikė humanizmo principą ir sprendė jas tik iš individo pozicijų ir siedamas jas su individu. Tradicinė tiesos problematika, F. Šilerio nuomone, neteisingai formuluojama, nes joje kalbama apie tai, kas teisinga apskritai. Tiesos problema nesanti tik epistemologinė, jos negalima atsieiti nuo psichinio tiesos vertinimo fakto. Pasak F. Šilerio, „kalbant apie objektus, kurie vertinami kaip teisingi, tiesa yra toks jais manipuliavimas, kuris apsvarsčius buvo priimtas kaip naudingas pirmiausia kuriam nors žmogaus tikslui, o galiausiai tai tobulai viso mūsų gyvenimo harmonijai, kuri yra mūsų galutinis siekimas“²¹.

F. Šileris tvirtino, jog, formuojantis jo paties pragmatizmui, jis nekaitęs nė žodžio iš V. Džeimso darbų, todėl sunku dabar atsekti, kuris kuriam turėjo didesnę įtaką, nors pagrindinių jų filosofinių nuostatų giminingumas akivaizdus. Subjektyvizmas jiems buvo sąmoningai pasirinktas filosofinių problemų traktavimo pradinis taškas, leidžiantis naujai vertinti tradicinę tiesos problematiką. Kaip tik jie pateikė naują pažinimo proceso modelį, „įvedė į pažinimo teoriją vietoj gnoseologinio subjekto suinteresuotą subjektą“, kuriam pažinimas ir tiesa nėra absoliutus tikslas, o tik priemonė realizuoti savo tikslus veikloje²².

Norint geriau suprasti V. Džeimso argumentacijos ištakas, reikia grįžti prie jo pažinimo, kaip „gyvenimo srauto“, supratimo. Pažinimas jo gnoseologijoje tėra vienas iš būdų susisiekti su realybe. Atsisakius pažintinės veiklos autonomijos, pirminiu jo samprotavimų tašku tampa gyvenimo ir žmonių aktyvumo faktas. V. Džeimso filosofijoje teorinis pažinimas neišreiškia žmogaus, kaip individualaus asmens, būties. Be to, dauguma situacijų, kuriose žmogus atsiduria, reikalauja ne grynos tiesos, bet sprendimo ir pasirinkimo. Subjektui reikia pasirinkimo principo, jam svarbu žinoti, kas veiksminga konkrečioje situacijoje. Grynai teorinis intelektualas, V. Džeimso manymu, pats negalįs atsakyti į šiuos klausimus, todėl pažinimas jo koncepcijoje tampa viena iš natūralaus aktyvumo formų, o žmogaus egzistavimo faktas virsta pradiniu tašku pažinti ir mąstyti. Dž. Diujo koncepcijoje ši pragmatinės minties tendencija pasidarė dominuojantis motyvas, bet jam gyvenimas ir patyrimas buvo daugiau visuomeninės kategorijos. V. Džeimsą gyvenimas domino pirmiausia kaip individualus procesas, kaip srautas individo psichikos, apimančios pažintinius ir nepažintinius sąmonės elementus. Šis V. Džeimso mėginimas patyrimą ir pažinimą kaip pasaulio stebėjimą pakeisti dalyvavi-

²¹ Schiller F. C. *Humanism: Philosophical essays*.— London, 1912, p. 61.

²² Жг. Буржуазная философия XX века.— М., 1974, с. 78.

mo jame supratimu suartina jo filosofines pažiūras su „gyvenimo filosofija“²³.

Kadangi V. Džeimsas pasirinko visai naują filosofinės minties kryptį, jo amžininkams bei oponentams buvo nepriimtina tokia filosofinė perspektyva. Ypač tai liečia tiesos problematiką. Populiariausiu ir lengviausiu kritikos taikiniu buvo tiesos susiejimas su nauda. Pripažinę kaip savaime suprantamą dalyką tai, jog naudingiau laikytis teisingų įsitikinimų negu klaidingų, V. Džeimso kritikai be vargo rado daug pavyzdžių ir teisingų įsitikinimų, kurie nėra naudingi ar netgi yra žalingi, ir naudingų įsitikinimų, kurie, klasikiniu supratimu, nėra teisingi. O kadangi V. Džeimsas „Pragmatizme“ neatskyrė praktinių pasitenkinimų nuo teorinių, bet pritaikė jų sumos kriterijų, aptardamas būtent „gyvybinius pasitenkinimus“, jo kritikai negalėjo sutikti su tokiu tiesos kriterijaus pagrindimu.

V. Džeimsas protestuodamas nurodė, kad tiesos tapatinimas su nauda dar nereiškia, jog įsitikinimas gali būti teisingas, jei jis nesiderina su faktu. Kartu jis buvo priverstas priminti, jog, sutelkęs visą dėmesį į praktinius pasitenkinimus (nes epistemologijos istorijoje iki tol jie buvo nepakankamai aptarti), jis neketino pašalinti teorinių. Įsitikinimai, kuriuos lydi pasitenkinimai, apimą numanomą realybę („Pasitenkinimas nėra pakankamas teisingumo kriterijus“²⁴). Jie esą būtini, bet nepakankami, jei nėra realybės. V. Džeimso kritikai tokį posūkį jo argumentuose įvertino kaip praktiškai nesiskiriantį nuo jo kritikuoto „intelektualistų“ požiūrio.

Turbūt reikėtų skirti pirminį V. Džeimso tiesos sampratos pristatymą „Pragmatizme“ (1907) nuo polemikos dėl šios problemos, kurią labiausiai atspindi veikalas „Tiesos reikšmė“ (1909). Mat audringa kritika privertė autorių šiek tiek atsitraukti nuo savo pradinių teiginių. Be to, sunku vienareikšmiškai interpretuoti V. Džeimso tiesos teoriją atsiiribojus nuo mąstytojo filosofinės minties raidos bei istorinio konteksto. Tokią V. Džeimso tiesos koncepcijos traktuotę galima rasti A. Lovdžojaus esė „Trylika pragmatizmų“, kur atskiri V. Džeimso minties aspektai laikomi izoliuotomis, logiškai nepriklausomomis doktrinomis²⁵. Antra vertus, vargu ar galima sutikti su A. Ajerio bandymu visus V. Džeimso pasiskaidymus tiesos klausimu sujungti į vieningą ir nuoseklią sistemą²⁶.

Filosofas nesiekė sukurti formalų tiesos apibrėžimą. Jo doktriną sudaro nuorodos, kaip reikėtų suprasti tiesą. Vertinti šią doktriną reikia ne už formalų loginį neprieštaringumą, o už pačios pozicijos pakeitimą, už bandymą įvesti iki tol vyravusią beasmenės ir beaistrės tiesos problematikon antropologinį aspektą.

Tačiau, antra vertus, ši koncepcija savo teorinėmis prielaidomis ne-

²³ Plačiau šie ryšiai nagrinėjami *Buczynska-Garewicz H. James.*— Warszawa, 1973.

²⁴ *James W. The Meaning of Truth,* p. 106.

²⁵ *Zr. Jovejoy A. O. The thirteen pragmatists and other essays.*— Baltimore, 1963.

²⁶ *Zr. Ayer A. J. The origins of pragmatism: Studies of the philosophy of Charles Sanders Peirce and William James.*— San Francisko, 1968.

galėjo išspręsti idealybės — daiktiškumo problemos ir nustatyti objektyvų pažintinio turinio teisingumo kriterijų. Praktiniai rezultatai iš esmės nesiekia toliau sąmonės srauto. Pasitenkinimas, kaip žinių tapatumo realybei kriterijus, teišreiškia psichologinį tiesos ieškojimo proceso aspektą, tad teisingumo kriterijaus problema ne tik kad nesprenžžiama ir neišsprenžžiama,— ji paprasčiausiai ištirpdoma subjektyvume. Todėl turbūt apskritai nėra pagrindo lyginti pragmatistinės ir marksistinės praktikos sampratos, nes pragmatistinis jos variantas tėra tik praktikos regimybė. Kaip pastebėjo V. Leninas, „pragmatizmas išjuokia ir materializmo, ir idealizmo metafiziką, garbina patyrimą ir tik patyrimą, vieninteliu kriterijumi pripažįsta praktiką, nurodo apskritai į pozityvistų srovę, *specialiai* remiasi *Ostvaldu, Machu, Puankarė, Diuhemu*, tuo, kad mokslas nėra „absoliuti ramybės kopija“, ir... iš viso to sėkmingiausiai kildina dievą praktikos tikslais, tik praktikai, be jokios metafizikos, be jokio išėjimo už patyrimo ribų“²⁷.

---

²⁷ *Leninas V. Pilnas raštų rinkinys.— V., 1981, t. 18, p. 344.*